

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ ДЕРЖАВИ НА ЗАСАДАХ ІДЕОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

PROBLEMATIC ISSUES OF THE FORMATION OF THE ECONOMIC STRATEGY AND TACTICS OF THE STATE BASED ON THE IDEOLOGY OF SOCIAL JUSTICE IN THE POST-WAR PERIOD

Мищенко В.С., к.ю.н.,

науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова

Національної академії наук України»

У статті розглянуто найбільш проблемні питання формування економічної стратегії та тактики держави на засадах ідеології соціальної справедливості у повоєнний період. Встановлено, що в українському законодавстві є багатократне посилення на принцип справедливості, проте, що саме за ними стоїть не конкретизується. Від того, які вихідні положення будуть покладені в основу ідеології соціальної справедливості залежатиме те, які рішення будуть прийматися, та як буде будуватися стратегія та тактика повоєнної відбудови. Встановлено, що ідеологія соціальної справедливості тісно пов'язана із соціальною політикою. У роботі визначено коло проблемних питань у соціальній сфері, які мають бути вирішені з урахуванням принципу соціальної справедливості. Встановлено, що справедливість являє собою баланс між незалежністю, справедливими цінами для громадян та економічними інтересами певних груп, а тому ситуація, в якій робиться акцент на чомусь одному – це несправедливість.

Розглянуто співвідношення ідеї свободи ринку та соціальної справедливості, зроблено висновок, що свобода ринку має бути обмежена мораллю, а солідарність суспільства має полягати у тому, щоби не використовувати катастрофу (а саме війну) в ринкових цілях.

Встановлено, що утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. Проаналізовано, які саме підходи виявляються найбільш актуальними для соціально-економічної ситуації в Україні. Розглядаючи зазначені наукові підходи з позиції повоєнного відновлення України проаналізовано як окреслені проблемні питання можуть бути вирішені відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної справедливості. Зважаючи на окреслене коло питань, які потребують конкретизації принципу соціальної справедливості, та виходячи зі складності соціально-економічної ситуації у країні в умовах війни, найбільш ефективним вбачається поєднання декількох наукових підходів. Автором зроблено висновок, що утвердження ідеології соціальної справедливості у суспільстві на засадах правового регулювання економіки має бути реалізоване шляхом трансформації неформальних уявлень про соціальну справедливість у конкретні правові норми.

Ключові слова: соціальна справедливість, повоєнне відновлення, економіка, правове регулювання, ідеологія соціальної справедливості.

In the article, the author studied the most problematic issues of the formation of the economic strategy and tactics of the state based on the ideology of social justice in the post-war period. In Ukrainian legislation, there are many references to the principle of justice, but it is not specified what it is. The decisions about post-war reconstruction will depend on what ideas will form the basis of the ideology of social justice. The ideology of social justice is closely related to social policy. In the article, the author identified a range of problematic issues in the social sphere that must be resolved taking into account the principle of social justice. Justice is seen as a balance between independence, fair prices for citizens and the economic interests of certain groups, and therefore a situation in which emphasis is placed on one thing is injustice.

The author considered the relationship between the idea of market freedom and social justice, and concluded that market freedom should be limited by morality, and society's solidarity should consist in not using war for market purposes.

Establishing the ideology of social justice in society on the basis of legal regulation of the economy is based on the achievements of scientific schools of economic and legal profile. The author analyzed which approaches are the most relevant for the socio-economic situation in Ukraine. In the article, the author reviewed various scientific approaches from the perspective of the post-war recovery of Ukraine and analyzed how these problematic issues can be resolved according to one or another concept of social justice. Taking into account these questions, which require the specification of the principle of social justice, and based on the complexity of the socio-economic situation in the country during the war, the author considers the combination of several scientific approaches to be the most effective. In the article, the author concluded that the establishment of the ideology of social justice in society on the basis of legal regulation of the economy should be implemented by transforming informal ideas about social justice into concrete legal norms.

Key words: social justice, post-war recovery, economy, legal regulation, ideology of social justice.

4 липня 2022 року на конференції у швейцарському Лугано було презентовано план післявоєнного відновлення України. Учасники процесу особливо наголосили на тому, що успіх роботи з відновлення залежатиме від таких факторів як «чесність, прозорість і підзвітність». Вони підкреслили «важливість справедливого та прозорого фінансування, кредитування та запозичення у відповідності з міжнародними правилами, стандартами та визначеними принципами» [1].

Безумовно, вже зараз важливо думати про те, яким чином відбуватиметься повоєнна відбудова країни. У цьому сенсі актуальними є питання за якими принципами будуть ухвалюватися рішення про те хто, яким чином, та за які кошти буде здійснювати цю відбудову, окрім цього, яким чином здійснюватиметься державна політика, щодо підтримки осіб, які постраждали внаслідок війни, та яке місце у цьому посідає принцип соціальної справедливості.

Дослідженню соціальної справедливості присвячено роботи Дж. Роулза, М. Фрідмена, О.Хеффе, Р. Дворкіна, М.Сендела тощо. На базі цих робіт виникли окремі політичні доктрини, які з різних боків пояснюють справедливість, у тому числі соціальну справедливість. В Україні теоретичні основи розвитку соціальних процесів і сутність соціальної складової економічних реформ розроблені в працях Е. Лібанової, А. Гриненка, В. Жовноватої, Г. Пилипенка та ін. Здобутки вчених мають велике наукове та практичне значення та закладають теоретико-методологічну основу подальших наукових пошуків, детально висвітлюють деякі аспекти соціальної справедливості. У чинному українському законодавстві є багатократне посилення на принцип справедливості, проте, що саме за ними стоїть – це не конкретизується. Якщо уважно дослідити різні концепції справедливості виходить, що багато тлумачень виявляються протилежними. Від того,

які концепції соціальної справедливості будуть покладені в основу ідеології соціальної справедливості залежатиме те, які рішення будуть прийматися, та як буде будуватися стратегія та тактика повоєнної відбудови. Тому, спробуємо з різних позицій соціальної справедливості дати відповідь на найбільш гострі та актуальні питання, які постали перед державою у цей складний час.

Відновлення країни відбуватиметься у складних соціально-економічних умовах. Розглянемо найбільш проблемні питання формування економічної стратегії та тактики держави на засадах ідеології соціальної справедливості у повоєнний період.

Ідеологія соціальної справедливості тісно пов'язана із соціальною політикою. Через те, що в умовах війни виникають нові вразливості, які у свою чергу накладаються на старі (наприклад, безробітна людина чи малозабезпечена сім'я стає ще і ВПО) це створює нові виклики для соціальної системи країни. Війна болочче вдарила по всьому населенню країни, велика частина втратила роботу, свої домівки. Значно зросло навантаження на всю соціальну систему, при цьому багато об'єктів соціальної інфраструктури було пошкоджено чи зруйновано.

До того ж, до проблемних питань у соціальній сфері, які мають бути вирішені з урахуванням принципу соціальної справедливості можна віднести такі: залежність отримання соціальної допомоги вразливим категоріям населення від рівня їхнього доходу (цей поріг дуже низький), необхідність визначення нових категорій осіб, які потребують державної підтримки (ветерани, особи які втратили житло, чи ті, хто проживають на окупованих територіях), при цьому не всі, хто відноситься до цих категорій насправді потребують допомоги, дехто може самотійно справлятися із негативними викликами, на відміну від тих, хто за формальною ознакою до цих категорій не належить, проте вкрай потребує державної допомоги.

До соціально-економічних викликів сьогодення варто віднести проблему виїзду великої кількості громадян закордон та внутрішньої міграції. У таких обставинах окремі автори вирішення проблеми безробіття та бідності бачать у наданні можливості особам, які опинилися у складному фінансовому становищі започаткувати власний бізнес. І доказом цьому стають історії у мережі інтернет про ВПО, які «змогли». Проте, ми погоджуємося з Е.Лібановою, що хоча зазвичай розв'язання «проблеми бідності у світі» ототожнюється із закличками «зробити права людини непорушними», спрямовувати «більше грошей найбільш біднішим», переконаннями, що «бідні є природженими підприємцями» та що «іноземна допомога вбиває розвиток», насправді все це аж ніяк не кореспондується з проблемами кожної окремої особистості, з її можливостями, потенціалом і вресіті-решт з її власними уявленнями про дієвість державних програм допомоги бідним, про перспективи власної долі, про доцільність застосування власних зусиль для подолання бідності [2, С.46].

До того ж, відмічається, що мікрокредитування, яке в багатьох теоретичних роботах визнається чи не панацеєю від бідності, не дає відчутних позитивних результатів ані щодо інвестицій, ані щодо споживання чи інших характеристик розвитку. До того ж часто саме бідні позичальники допускають марні витрати взятих у борг коштів, через мікророзміри свого підприємства вони значно більше наражаються на ризики, а оскільки не мають надійної застави, офіційних можливостей повернути борг у них не так вже й багато. Нещодавно серед прихильників мікрокредитування почало поширюватися уявлення, що чи не в кожній бідній особі є «зародки підприємця». Насправді головним позитивним наслідком такого переконання є хіба що руйнування хибного сприйняття бідних як легковажних, безвідповідальних, некомпетентних осіб [2, С.47].

До того ж, до проблемних питань у соціальній сфері, які мають бути вирішені з урахуванням принципу соціальної

справедливості можна віднести питання ролі гуманітарної допомоги та міжнародних донорів, зокрема питання справедливості у розподілі гуманітарної допомоги та коштів на відновлення країни. У органів місцевої влади обмежені можливості, через те, що донори допомоги визначають сфери де вони бачать необхідність змін. Роль міжнародних організацій у повоєнній відбудові, безумовно, велика, проте є ризик, що не країна сама визначає свої пріоритетні напрями відбудови, їх формат, а ті, хто це фінансує.

Питання справедливості чи несправедливості розподілу породжує негативні сценарії у суспільстві. Незгода людей, бути приналежними до категорії вразливих, чи навпаки, обурення, чому одним надають допомогу, а іншим ні, все це викликає питання про справедливість критеріїв, за яким здійснюється такий розподіл.

Проблема соціальної справедливості у сучасній науковій літературі розглядається, у двох аспектах. По-перше, використання прикметника «соціальний» вказує на те, що йдеться про щось суспільне. По-друге, йдеться про «соціальне питання» – певні труднощі у суспільстві, безробіття, незахищеність у разі хвороби чи старості, недостатня освіта, голод тощо, які стосуються мешканців зростаючих міст та значної частини сільського населення [3, С.126]. На сучасному етапі розвитку суспільства соціальна справедливість окреслює нинішній рівень відносин між людьми, суспільством та державою.

Соціальна справедливість також розглядається як узагальнена моральна оцінка суспільних відносин, і один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння і зміст якого змінювалося протягом історії, і сьогодні немає єдиного розуміння його змісту. При визначенні соціальної справедливості найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп [4, С.106].

Справедливість часто пов'язують з проблемою перерозподілу. Коли постає питання про визначення долі у розподілі, то від соціальної справедливості виникають очікування розподілу порівну чи розподілу за потребами. Проте, варто зазначити, що ресурси, які мають бути розподілені спочатку повинні бути зароблені та взаємно обміняні. При цьому, варто розуміти, що перед тим, як «розділяти пиріг» треба його «спекти». Проте питання соціальної справедливості не піднімає питання первинного початку, а розглядає більш пізні стадії розвитку, які важливі для розподілу. Проти розподілу як первинного зразка виступає також те, що інстанція, яка вважається відповідальною за соціальну справедливість – держава, здатна лише на вторинні та субсидіарні дії [3, С.126].

Механізми реалізації принципу соціальної справедливості по-різному бачать прихильники різних політичних доктрин. В той же час сучасні економічні відносини характеризуються стрімким розвитком, що неминуче призведе до перерозподілу суспільних благ. Зазначене ще більше актуалізує питання забезпечення соціальної справедливості, що вимагатиме істотних змін у правовому регулюванні. Вищевказане вимагає напрацювання нового концептуально-методологічного підходу до формування інструментарію правового забезпечення економіки з метою утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві.

Утвердження ідеології соціальної справедливості має на меті, по-перше, забезпечити рівні економічні можливості (забезпечення рівних прав учасників ринку), по-друге, забезпечити справедливий розподіл часток створеного продукту, підтримати необхідний баланс у розподілі, який виключатиме нерівність. Через це, утвердження ідеології соціальної справедливості має базуватися на відповідних інститутах, які являтимуть собою певні норми, правила, соціально-економічного устрою. Тому, на наш

погляд, важливим є питання інституційності принципів соціальної справедливості, тобто трансформації неформальних уявлень про соціальну справедливість у конкретні правові норми.

На нашу думку, під принципами соціальної справедливості варто розуміти конкретні вихідні положення, якими слід керуватися у процесі створення механізмів та умов для досягнення соціальної справедливості. З огляду на це, справедлива інституційна система являтиме собою таке середовище, у якому кожна людина отримує разом з іншими, вільний доступ до освіти, охорони здоров'я та інших базових цінностей, а суб'єкти господарювання можуть розраховувати на забезпечення рівних конкурентних прав. Таким чином, справедливість інститутів, з позиції дотримання базового принципу, оцінюється у залежності від того наскільки ефективно вони забезпечують рівні економічні умови усім для досягнення ними своєї мети.

У науковій літературі розглядаються різні аспекти соціальної справедливості. У різні історичні періоди в кожній людській спільноті формувалося своє уявлення про справедливість, яке відображало суспільну й індивідуальну потребу у погоджених правилах взаємодії у сфері розподілу суспільних благ, прав і обов'язків суб'єктів по відношенню один до одного. Юристи звертають увагу на правове забезпечення діяльності держави й особистості, розглядаючи соціальну справедливість через призму розподілу відповідальності, співвідносячи між собою вчинок, дію та міру відплати за неї (покарання або звільнення від нього). Політики і політологи, розглядають соціальну справедливість як набір політичних прав і свобод. Філософи, підкреслюють загальнолюдський характер і моральний зміст справедливості, надаючи останній значення на категоріальному рівні. Соціологи вивчають питання структурного змісту соціальної справедливості, механізми та закономірності її формування, зміни та її функції. В економіці соціальна справедливість розглядається у взаємозв'язку із розвитком економічного потенціалу суспільства, ефективністю виробництва і принципами розподілу матеріальних благ [5, с. 18].

Таким чином, післявоєнна відбудова країни має здійснюватися на засадах сталості та справедливості. При цьому, підходи до визначення поняття «справедливість», а також до механізмів справедливого розподілу по-різному вбачаються прихильникам різних політичних доктрин. Наявність різних, часто протилежних один одному підходів робить неможливим їх застосування в умовах сьогодення.

Утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. При цьому, слід проаналізувати, які саме підходи виявляються найбільш актуальними для соціально-економічної ситуації в Україні.

Прихильники егалітаристської концепції вважають справедливим зрівняльний розподіл доходів, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Ліберали виходять із загальної концепції гідного людського життя. Навіть найменш захищені категорії населення мають отримувати соціальний пакет, який забезпечуватиме гідне існування. Це не значить, що ці категорії людей мають процвітати та жити за рахунок інших, проте вони мають отримувати гідний мінімум, однак такий мінімум Україна визначає досить низько, за порогом гідності.

Відповідно до утилітарного підходу головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для як можна більшої кількості членів суспільства. Одержувати при цьому більшу частку суспільного багатства повинний той, хто здатний у більшій мірі одержати корисність. Таким чином, загальна корисність максимізується не у випадку рівного розподілу багатства між членами суспільства, а в результаті пропорційного (відповідно до різних функцій корисності) його розподілу [6]. Чи доречно можна вважати зазначене розуміння соціальної справедливості

принагідно до окресленого нами кола питань (щодо повноцінного відновлення країни, соціальної політики держави у питаннях державної підтримки, та зокрема, застосування критерію наявності доходу меншого за певний поріг для отримання права на допомогу)? На нашу думку, зазначений підхід частково може бути застосований в українських реаліях, проте, з певними нюансами. Утилітаристи, виступають за найбільші блага для найбільшої кількості людей. Проте, кожен на своєму місці бажає, щоби до нього ставилися із повагою, і тому, у випадку, коли через певні обставини (як, наприклад, війна), людина стала представником меншості, то мало хто захоче терпіти дискримінацію заради добробуту більшості.

Аристотель, розглядає справедливість з позиції мети. За Аристотелем справедливість розподілу треба вирішувати виходячи із призначення речі, тобто треба дивитись на телос (кінцева мета). Прихильники телеологічної аргументації (роздум від цілі) вважають, що саме мета має визначати справедливим є розподіл чи ні. Якщо застосувати такий підхід до ситуації в Україні, то, по-перше, слід визначити кінцеву мету (швидко відновити інфраструктуру чи створити умови для повернення трудових ресурсів до країни, забезпечити необхідний мінімум соціальної допомоги якнайбільшій кількості громадян), і вже виходячи з мети визначити критерії справедливості.

Відповідно до меретократичного принципу нагорода залежить від того, скільки людина доклала зусиль, а тому розподіл доходів, багатства та можливостей не має виходити з обставин, на які сама людина ніяким чином не впливає. Через це, головна ідея цієї концепції полягає у тому, що має бути вільний доступ до можливостей у кожного незалежно від походження, а лише за особистими якостями. Тому зробивши усі позиції потенційно відкритими для усіх – надається можливість продемонструвати свої здібності та отримати нагороду, що і розглядається як шлях до справедливості. На нашу думку, ця концепція найкраще може бути застосована в умовах України. Проте, навіть у неї є критики, які вважають меретократію недостатньо справедливою, аргументуючи це тим, що старання, зусилля, відношення до роботи – все це дуже залежить від оточення, походження, наявності таланту, та інших обставин, які людина сама не створювала, проте які надають їй певні переваги [6].

Дж. Ролз, автор «Теорії справедливості», відійшов від утилітаристського принципу, та вважає, що принципами соціальної справедливості можуть бути тільки ті, які приймуть вільні та раціональні індивіди як основу свого об'єднання у суспільство в умовах «вихідного положення». Вчений розуміє під цим положенням певний розумовий експеримент, в якому людина повинна обрати принцип справедливості для суспільства, не знаючи, яке б положення могла сама у ньому зайняти [7]. Тим самим, через універсалізацію поведінки шляхом гіпотетичної зміни ролей, віднаходяться такі принципи для справедливості, з якими б погодилися всі розумні люди. Ідея Дж. Ролза полягала не просто в тому, щоб допомагати тим, хто втрачає через випадковості або нещастя, а в тому, щоб поставити всіх суб'єктів у рівне положення, в якому б вони могли управляти своїми власними справами і приймати участь у соціальній кооперації за рівних умов [6]. За Роулзом принцип справедливої нерівності – це коли соціальна та економічна нерівність допустима, якщо вона працює на благо всіх і кожного.

Тобто він не відмовляється від нерівності, проте вважає, що добробут окремих членів суспільства має приносити користь усім, у тому числі менш спроможним. На нашу думку, це виглядає справедливим саме з позиції бідності та позбавляє мотивації тих, хто є більш успішним, проте, зрештою погляди Дж.Роулза на справедливість є слухними та можуть бути у певній мірі застосовані в українських реаліях.

В сучасне розуміння соціальної справедливості вагомий внесок вніс Р. Дворкін, який здійснив переміщення уваги з результатів на можливості, зосередженість на особистій відповідальності і зусиллях самої людини у її прагненні досягти певних результатів, включаючи добробут. Окрім цього, цей автор довів необхідність досягнення легітимності певної концепції соціальної справедливості [8].

Майкл Сендел підкреслює необхідність суспільної дискусії у випадках, коли зіштовхуються цінності різного порядку. Він задається питанням – що є більш важливим: цінності ринку, переваги для своїх громадян чи цінності загальноєвропейського порядку? Майкл Сендел наголошує, що питання справедливості досить складні, тому потрібно вміти їх обговорювати [6]. Суспільна дискусія дуже потрібна – політики часто маніпулюють, у еліт свої інтереси. На його думку, справжня справедливість являє собою баланс між незалежністю, справедливими цінами для громадян та економічними інтересами певних

груп, а тому ситуація, в якій робиться акцент на чомусь одному – це несправедливість. З огляду на цей підхід, у питаннях повоєнного відновлення України варто наголосити, що політики, які сьогодні прийматимуть рішення з відбудови, мають визначити, які саме цінності знаходяться у центрі. Окремо слід розглянути питання свободи ринку у зазначених концепціях. Зокрема, свобода ринку має бути обмежена мораллю. Солідарність суспільства полягає у тому, щоби не використовувати катастрофу (а саме війну) в ринкових цілях.

Розглядаючи зазначені наукові підходи з позиції повоєнного відновлення України варто відзначити як окреслені проблемні питання можуть бути вирішені відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної справедливості. На наш погляд, зважаючи на окреслене коло питань, які потребують конкретизації принципу соціальної справедливості, та виходячи зі складності соціально-економічної ситуації у країні в умовах війни, найбільш ефективним буде поєднання декількох наукових підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Представники влади 42-х країн підписали декларацію конференції щодо відновлення України в Лугано. Текст. URL: <https://mig.com.ua/predstavniki-vladi-42-h-krain-pidpisali-deklaraciju-konferencii-shhodo-vidnovlennja-ukraini-v-lugano-tekst/>
2. Лібанова Е.М. Новий підхід до боротьби з бідністю: методи дослідження, результати, уроки для України. *Вісник НАН України*, 2019. № 12. С.43-53. URL: http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn_2019/12/Visn_12-2019%2B7_Libanova.pdf
3. Хеффе Отфрид Справедливость: Философское введение / Пер. с нем. О. В. Кильдюшова под ред. Т. А. Дмитриева, М.: Праксис, 2007, 192 с.
4. Гриненко А.М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. *Наукові праці*. Випуск 99. Том 112. С.104-107.
5. Жовновата В.О. Соціальна справедливість як концепт. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 3'2012. С.16-22.
6. Michael J. Sandel. Justice: What's The Right Thing To Do? Penguin, 2010. 320 p.
7. Ролз Джон. Теорія справедливості. Пер. з англ. О.Мокровольський. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
8. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права. пер. А. Фролкін. К. : Основи, 2000. 520 с.